

ПОДВИЖНИЦТВО ОЛЕНИ ПЧІЛКИ НА ВИДАВНИЧІЙ НИВІ

Людмила Новаківська,

доктор педагогічних наук, доцент, професор кафедри української літератури, українознавства та методик їх навчання

Серед невеликої частини інтелігенції, яка не лише визнавала, а й плекала ідеї національного відродження, вирізняється постать видатної українки – Олени Пчілки (Ольги Петрівни Драгоманової-Косач), яка народилася в м. Гадячі на Полтавщині. Її активна діяльність здійснювалась в контексті культурно-просвітницького руху в Україні другої половини ХІХ - початку ХХ століть і була складовою частиною тих здобутків, що їх досягла передова українська інтелігенція цього періоду.

Паралельно з науковою і літературною роботою Олена Пчілка розпочинає у Звягелі видавничу діяльність, згуртовує навколо себе людей, готових працювати для народу. Відсутність видавничої бази, української книги висунули на перше місце роботу у цьому напрямі. На початку 70-х років вдалося закласти основи “Общественной” бібліотеки, для якої були зібрані українські книжки. “Невелика вона була, але втішала тим, що виключно була українська”, – писала Олена Пчілка в автобіографії [10, с.21].

Завдяки матеріальній підтримці свого чоловіка Петра Косача вона влаштувала видавництво НГВ (Невеликий Гурток Волинський), метою якого було сприяння друку українських книжок з різних галузей знань. Від імені гуртка Олена Пчілка сама підготувала з рукописів і видала у 1880 році “Співомовки” Степана Руданського, збагативши українську поезію і врятувавши тим самим письменника від забуття, поему “Ганна” Олени Косач (сестри П.Косача), а пізніше – “Вечорниці (переклади з Гоголя Лесі Українки і Михайла Обачного). Пропаща грамота. Зачароване коло”.

Задля українського відродження гуртківці віддавали свої творчі, фізичні сили, здібності, а нерідко і власні кошти. Їхніми вчинками керувало розуміння, що не може бути принижена гідність багатомільйонного народу, позбавленого російським самодержавством природного права на вільний розвиток.

У 1883-1884 рр., проживаючи у Києві, Олена Пчілка разом з М.Старицьким мали намір спільно видавати часопис, але царська влада не дала дозволу. Проте їм все ж вдалося підготувати і видати два випуски альманаху “Рада” (1883 р., 1884 р.).

Беручи активну участь в українському жіночому русі, Н.Кобринська і Олена Пчілка у 1887 році видають у Львові жіночий альманах “Перший вінок”. Він з’явився у світ лише завдяки редакторській допомозі й фінансовій підтримці Олени Пчілки, для якої Західна Україна була не закордоном, а тим містком, що єднав Східну Україну з європейською культурою. Вона, як і її брат Михайло Драгоманов, була переконана, що треба подолати існуючу культурну ізоляцію України, осучаснити світогляд українців. У “Першому вінку”

друкувалися літературні твори українських жінок, етнографічні матеріали, порушувалися питання жіночого освітнього і громадського руху. Ім'я Олени Пчілки було вже добре відоме в Галичині, а тому її участь принесла престиж альманахові, активізувала співробітництво галичанок з українками інших земель.

У 1905 році, завдяки деяким полегшенням для українського слова, у Полтаві почав виходити журнал-тижневик “Рідний край”. Це був один із перших часописів, що розпочав свою роботу на початку ХХ ст. на хвилі національно-визвольного руху і входив до того мінімуму “потрібних виданнів, без якого не може обійтись ні одна нація, яка хотіла б, щоб і її голос чуто було серед голосів культурного світа” [5, с.288].

За твердженням С.Єфремова, Україна, що входила до складу російської імперії і займала друге місце за кількістю населення, у першому десятилітті ХХ ст. щодо преси “йшла позаду навіть далеко менших народностей, займаючи в Росії аж восьме місце. За пояснення та оправдання цьому могли бути тільки ті виключно тяжкі обставини, серед яких довелося жити в Росії українському письменству” [5, с.288].

На запрошення фундатора журналу “Рідний край” М.Дмитрієва Олена Пчілка сама без родини у 1906 році переїхала до Полтави, щоб брати участь у роботі редакційної колегії цього часопису. До складу редакції “Рідного краю”, крім Олени Пчілки, входили М.Дмитрієв, П.Рудченко (Панас Мирний), С.Черкасенко, Г.Шерстюк. 3 березня 1907 року редакторство бере на себе Олена Пчілка. 30 березня 1907 р. в листі до дружини П.Косач висловлює стурбованість тим, що вона погодилась стати редактором “Рідного краю”, адже, на його думку, це вкрай небезпечна посада, і через недогляд легко потрапити в руки цензури, а то й прокуратури: “Как можно подвергаться подобному риску? Ведь эти ведомства прекрасно сообразят, что редакторка “всё”, и этим охотнее будут подстерегать случайные оплошности. ...Это новое твоё положение меня очень беспокоит, я бы не согласился!!!” [6, арк.1]. Олена Пчілка погоджується, раз у раз терпить матеріальні збитки, але з надзвичайною витривалістю і завзяттям видає і редагує часопис. Його гострота і актуальність були такими, що дехто з передплатників прохали “пересилати їм журнал на чуже ім'я, боячись репресій по службі”, - згадувала письменниця в автобіографії [10, с.42].

У травні 1907 року адміністрація і цензура припинили видання “Рідного краю” за його “вредное направление”. А передплатникам було розіслано спеціальне повідомлення, що видання “Рідного краю” переноситься до Києва. 20 жовтня 1907 року виходить №1 цього часопису в Києві за підписом: “Редакторка-видавниця О.Косач (Олена Пчілка)” [8]. З 1908 по 1914 роки Олена Пчілка видає додаток до “Рідного краю” – журнал для дітей “Молода Україна”.

Через матеріальну скруту видавати два часописи було важко. У 1909 році в листі до Д.І.Яворницького Олена Пчілка просила його взяти “Рідний край” і “Молоду Україну” під своє покровительство і знайти якогось “мецената чи меценатку”, бо “найгірше – безгрошів'я” [9, арк.2]. Особливо її турбувала доля журналу “Молода Україна”, який обов'язково мав жити, тому що потрібен був

для освіти і виховання дітей. “Се ж не моя справа, а українська”, з болем і материнською турботою про майбутнє України наголошувала Олена Пчілка [9, арк.2]. І хоча меценатів не знайшлося, вона ще до 1914 року за власні кошти видавала “Молоду Україну”.

Як педагог-просвітитель, активна пропагандистка національної ідеї Олена Пчілка по-справжньому розкрилася на сторінках “Рідного краю” – загальнодемократичного, громадсько-освітнього і літературно-наукового часопису. Все, що друкувалося у журналі, проходило крізь призму думок і почувань письменниці. Вона сама наголошувала, що без її відома як редакторки “не проходить в “Рідному краю” ніщо” [11, с.2].

Через свій часопис Олена Пчілка вела активну просвітницьку роботу з метою пробудити національні почуття українців, що їх приспала царська політика русифікації. “Рідний край” давав широку інформацію про суспільно-політичне життя країни, громадські справи. Тут друкувалися літературно-художні твори, публіцистичні статті, розвідки з мистецтвознавства, етнографії, фольклору, порушувалися питання впровадження у школах рідної мови, ролі громадянства у засвоєнні своєї літературної мови, подавалися рецензії на щойно видані книги, роздуми учителів про нагальні проблеми школи.

Олена Пчілка у редагованому нею часописі гаряче відгукувалася на всі злободенні політичні питання, маючи на кожне з них власний, відвертий і сміливий погляд, обстоювала незалежність своєї позиції. Влада не раз конфісковувала журнал, що приносило величезні матеріальні збитки. “Я з місяця в місяць докладала своїх грошей і жила надією, що становище таки ж покращає”, – читаємо в автобіографії письменниці [10, с.42].

В одній із редакторських заміток Олена Пчілка пише: “Не стерли нас цілі віки зневаги, поневіряння, безправності національної, не вмруть українці й далі. Увесь народ не може “перевернутись”, хоч і далі будуть калічити його душу в школі. Було колись те саме й в чехів, й в болгар, – та національна свідомість, раз прокинувшись, розкоренилась і дала осяйні наслідки, зробивши ті племена освіченими, здатними до праці для добра народного. Так буде і в нас: хоч помалу, а таки і в наші ширші круги народні проточується національна свідомість, розуміння свого права й достоїнств” [1, с.3].

Особливо безкомпромісною була Олена Пчілка до тих газет, журналів, різних авторів, які трактували політичні проблеми ущербно, принизливо для національної справи. В “Рідному краю” вона гнівно картала українських представників у Державній Думі за те, що вони не змогли утворити українську громаду, не думають про видання українських часописів, про поширення освіти серед народу. Для прикладу Олена Пчілка ставить поляків, яких набагато менше проживає в царській Росії, ніж українців, але вони згуртувалися і з успіхом виступають в оборону своєї національної справи.

Отже, наголошувала Олена Пчілка, слід не різнитися, “не одпихати один одного”, а ширити національну ідею скрізь, домагатися того, щоб повернути до неї й тих людей, на кого в цю хвилину дуже мало надії, бо “й охолоті серця можуть прихилитися до гарячої думки” [7, с.2].

Необхідно зазначити, що Олену Пчілку звинувачували у націоналізмі, підкреслювали її вразливість і нестриманість, коли йшлося про ущемлення прав українців. Безкомпромісність не завжди приносила їй популярність. Софія Русова згодом визнає свою недалекоглядність у ставленні до Олени Пчілки: “Ми недооцінювали тих рис прямолінійного її думання, нас вражала різкість її доган і неприхильне поведіння з усіма, кого вона визнавала не досить націоналістичних переконань... Ми недооцінювали її мужності у виразі своїх переконань і суцільності тих її переконань” [13, с.40]. З позицій сьогодення також можна з упевненістю стверджувати, що ця високоосвічена жінка добре розуміла: руйнування національного призведе до повного збайдужіння до своїх традицій, культури, мови і стане причиною занепаду цілого народу.

Досить показовим у роботі Олени Пчілки було те, що редагований нею часопис постійно висвітлював вирішення питання українізації навчання у школах та інших навчальних закладах. Відомо, які великі зусилля у домаганні української початкової школи виявили українські освітні діячі на Всеросійському з’їзді учителів у Петербурзі в грудні 1913 року. Підготовку до цього з’їзду не обійшов своєю увагою “Рідний край”. Він висловив сподівання, що цей педагогічний форум на всеросійському рівні порушить питання про необхідність закону, який дасть право українцям навчати своїх дітей рідною мовою, і хоч зразу це не матиме практичних наслідків, то все ж покаже, що “наші люди домагаються справедливості і для українських дітей” [3, с.29].

Часопис активно пропагував і підтримував роботу учительських курсів, вважаючи їх дуже корисними через можливість згуртувати українське вчительство для спільної роботи у піднесенні освіти українського народу.

І що не менш важливо, журнал піднімав на своїх сторінках проблеми українізації змісту вищої освіти. Зокрема у 1907 році порушувалось питання про створення кафедр українознавства при університетах. Саме вони могли виконати “роль творчих лабораторій щодо формування української самосвідомості через різні типи навчально-освітніх закладів і заходів поширення освіти” [4, с.147].

Олена Пчілка, напевно, швидше, ніж більшість українців, передбачила, що російські опоненти царського режиму не підтримуватимуть неросійські народи. У “Рідному краєві” вона доводила ворожість ставлення російських радикалів і лібералів до української справи, наголошуючи, що жоден росіянин не запротестував проти закриття українських освітніх товариств у Києві, Чернігові та інших містах, більшість російських лібералів цілком байдужі до прагнень своїх слов’янських братів, українців. Її виступи на захист поляків в Україні не мали відгуку серед українців. Коли уряд закрив польське освітнє товариство на підставі “шкідливості” польськомовних шкіл для місцевого населення, Олена Пчілка запевняла, що українці, які намагаються створити україномовні школи, водночас підтримують розвиток шкіл із рідною мовою національних меншин в Україні [12, с.2].

У 1917 році в рідному Гадячі вона стає редактором “Газети Гадяцького земства”, яку видає з 1917 до 1919 років. Деякий час ця газета виходила під назвою “Рідний край”. До приходу Олени Пчілки часопис був повністю

російськомовний, згодом письменниця за умовою, поставленою їй Земською управою, стала друкувати російською мовою лише офіційну частину, а інші матеріали – українською. Така мішана мова завдавала прикростей редакторці і викликала дорікання з боку української газетної критики. Олена Пчілка наполягала, щоб Земська управа дозволила друкувати газету цілком українською мовою, тому що, видаючи її мовою російською, гадяцьке земство, ніби надає допомогу тим, хто не хоче визнавати прав України. Таким чином, домагання редакторки досягли успіху, і з 83 номера 1917 року “Газета Гадяцького земства” стала повністю україномовною.

Отже, видавнича діяльність Олени Пчілки була надзвичайно плідною і посідала провідне місце у її просвітництві. Своє завдання і покликання письменниця бачила в тому, аби допомогти рідному народові розвивати його національні духовні сили. Її зусилля були спрямовані на видання художніх творів українських письменників, літературних альманахів, часописів. Діяльність Олени Пчілки є прикладом вірності національній ідеї, патріотичного усвідомлення приналежності до рідного народу, який має свою історію, культуру, мову, та самовідданої плідної праці на його благо.

Література

1. Від редакції. *Рідний край*. 1906. №39. С.3.
2. Від редакції. В справі “Рідного краю”. *Рідний край*. 1910. №1. С.1-4.
3. Вісті. Педагогічний з’їзд. *Рідний край*. 1911. №13. С.29.
4. Возняк М. Як дійшло до першого жіночого альманаху. Львів, 1937.-88 с.
5. Єфремов С. Історія українського письменства: у 2 т. Мюнхен, 1989.Т.2. 495 с.
6. Косач П.А. Лист до О.П.Косач (дружини), 30 березня. Інститут літератури. Ф.28. Од.зб.1162. 2 арк.
7. Національна справа в Державній Думі. *Рідний край*. 1908. №2. С.2-3.
8. Об издании О.П.Косач журнала на малорусском языке под названием “Рідний край”. ЦДІА України у м.Києві. Ф.295. Оп.1. Од.зб.95. Арк.1.
9. Пчілка Олена. Лист до Д.Яворницького, жовтень 1908 р. Інститут літератури. Ф.28. Од.зб.2388. 4 арк.
10. Пчілка Олена. Оповідання з автобіографією. Х.: Рух, 1930. 284 с.
11. Редакційна передова. *Рідний край*. 1907. №1. С.2.
12. Редакційна передова. *Рідний край*. 1909. №25. С.2.
13. Русова С. Олена Пчілка // Русова С. *Наші визначні жінки. Літературні характеристики-силуети*. Коломия, 1934. С.39-43.